

Peter Štih
Integracija Karantancev
in drugih alpskih Slovanov
v frankovsko-otonsko cesarstvo
Nekaj zapažanj

UDK 327:94(497.4)»07/09»

ŠTIH Peter, dr., red. prof., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, peter.stih@guest.arnes.si

Integracija Karantancev in drugih alpskih Slovanov v frankovsko-otonsko cesarstvo. Nekaj zapažanj

Zgodovinski časopis, Ljubljana 68/2014 (149), št. 1-2, str. 8–27, cit. 63

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., De)

Razprava opozarja, da si zgodnjerednjeveške družbe v vzhodnoalpskem prostoru po vključitvi tamkajšnjih Slovanov v frankovsko-otonsko cesarstvo ni mogoče predstavljati v poenostavljeni obliki nacionalnih zgodovinskih narativov, po katerih so vrhnje družbene sloje predstavljali »Nemci«, »Slovenci« pa naj bi bili obsojeni zgolj na podložništvo. Nasprotno, takratnih zgodovinskih procesov ni mogoče niti opisati niti razumeti samo s pojmi, kot so izključevanje, podrejenost, degradacija, ampak je šlo za precej bolj kompleksne družbene procese, v katerih so pomembno mesto imele tudi integracija, akulturacija, akomodacija.

Ključne besede: alpski Slovani, frankovsko-otonsko cesarstvo, 8.–10. stol., integracija, akulturacija

Avtorski izvleček

UDK 327:94(497.4)»07/09»

ŠTIH Peter, PhD, Full professor, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of History, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, peter.stih@guest.arnes.si

The Integration of Carantians and Other Alpine Slavs into the Frankish-Ottonian Empire. Several Observations.

Zgodovinski časopis/Historical Review, Ljubljana 68/2014 (149), No. 1-2, pp. 8–27, cit. 63

Language: Sn. (En., Sn., De.)

The treatise points out that the early mediaeval societies in the area of Eastern Alps following the incorporation of the local Slavs into the Frankish-Ottonian Empire cannot be conceived in the simplified form of national historical narratives, according to which the upper classes were represented by »Germans«, whereas »Slovenes« were confined merely to serfdom. On the contrary, the then-current historical processes cannot be described or understood by means of terms such as exclusion, submission, degradation; considerably more complex social processes were involved in which key positions were also held by integration, acculturation and accommodation.

Key words: Alpine Slavs, Frankish-Ottonian Empire, 8th–10th century, integration, acculturation.

Author's Abstract

Problem*

Interpretacija zgodnjerednjeveške zgodovine v koordinatah nacionalnih zgodovinskih narativov je v modernem zgodovinopisju doživela upravičeno kritiko in že nekaj časa ni več niti adekvatna niti aktualna. Toda nacionalni pogledi na staro zgodovino zaradi svojega legitimacijskega pomena za nacionalne ideologije trdovratno vztrajajo in so še vedno celo dominantni: imajo tisto izrazito vlogo, ki jo označuje pojem *Meistererzählung* oz. *master narrative*.

V slovenskem zgodovinskem narativu te vrste se je s frankovsko osvojitvijo severnojadranskega, vzhodnoalpskega in zahodnopanonskega prostora za tamkajšnje Slovane, ki so običajno razumljeni že kar kot Slovenci, zgodil epohalen, vendar v svojem bistvu izrazito negativen premik, ki je dolgoročno opredelil njihovo zgodovino. Uspehi Pipina, Karla Velikega in njegovih naslednikov naj bi tako pomenili konec zlatega obdobja slovenske zgodovine, ki ga simbolizira Karantanija, s katero so povezali pojme, kot so (prva) lastna država, svoboda, demokracija, ki seveda spadajo v diskurz in železni repertoar vsake nacionalne ideje in vsakega nacionalnega gibanja. Z vključitvijo Karantanije v sprva agilulfinško in nato karolinško Bavarsko, z odpravo njenih knezov in uvedbo grofovske uprave ter s postopnim uvajanjem zemljiških gospodstev naj bi se Slovincem zgodila politična in družbena katastrofa, ki naj bi povzročila, da so bili tisočletje dolgo »narod hlapcev« pod tujimi gospodarji.¹ Po besedah enega od »klasikov« slovenskega zgodovinopisja po drugi svetovni vojni je to pomenilo, da je »slovenska družba izgubila vladajoči družbeni razred, ki so ga zamenjali tuji gospodarji. ... Slovenci so omejeni posledle na nižje družbene sloje.«² S tem se je, po besedah drugega, ki ni nič manj (so) oblikoval zgodovinsko avtopodobo pri Slovincih, začela »denacionalizacija slovenske zemlje od nemške strani« oziroma »veliko raznarodovanje«, ki naj bi bilo povezano s tem, da je »bavarsko-frankovski fevdalni red ... zanesel med Slovence mogočen val nesvobode. Mnogi, ki se novim oblastnikom politično ali versko niso pokorili, so izgubili svobodo.«³

Slika, ki jo ponuja takšna razlaga zgodovine, je izrazito črno-bela in izključujoča hkrati. Novi oblastniki in novi režim naj bi staroselsko prebivalstvo drugačnega

* Razprava je izšla tudi v nemščini: Die Intergration der Karantanen und anderer Alpenlawen in das fränkisch-ottonische Reich. Einige Beobachtungen, v: Carinthia I 204/1 (2014), Festschrift für Claudia Fräss-Ehrfeld, str. 43–59.

¹ Gl. Štih, Miti in stereotipi, 25–47.

² Grafenauer, Zgodovina 2, 135

³ Kos, Zgodovina, 103, 140 sl.

jezika in tudi drugačnega načina življenja povsem marginalizirala, ga izključila iz vsakršne participacije pri oblasti, moči in odločanju, mu onemogočila kakršnokoli gospodarsko ali družbeno prosperiteto, ki bi mu odpirala vrata v družbeno odločujoče skupine in ga degradirala na raven podrejenega, celo nesvobodnega prebivalstva brez kakršnihkoli pravic in moči. Stratifikacija zgodnesrednjeveške družbe je bila po teh predstavah v obravnavanem prostoru od karolinškega obdobja naprej poudarjeno etnično determinirana: družbeno elito in vrhnje sloje naj bi tako predstavljali le »Nemci«, medtem ko naj bi bili »Slovenci« obsojeni na hlapčevstvo in podložništvo.⁴

Pravzaprav je ta predstava že precej stara in tudi ni omejena samo na alpske Slovane: nazaj seže vsaj do Herderjevih romantičnih predstav o »zatiralskih vojnah« Karla Velikega in o Frankih, ki da so obravnavali »marljivo, s poljedelstvom in trgovino se ukvarjajoče [slovansko] ljudstvo kot hlapce.«⁵ Na ozadju te dolge tradicije in na podlagi tez Jana Peiskerja je to sliko v slovenskem primeru najbolj zaostрил Ljudmil Hauptmann s svojo »hlapčevsko teorijo«, ki je sploh menil, da je bilo hlapčevstvo v zgodovini vedno – in ne samo pod »Nemci« – normalen družbeni položaj Slovencev, ki da so bili, kot se je plastično izrazil, nakovalo, po katerem so udrihali najprej Avari, nato Hrvati [ki jih je enačil s kosezi, op. P. Š.] in končno še Nemci.⁶ Kritika pravzaprav ni imela težkega dela spodmakniti temeljev »hlapčevske teorije«, saj je bilo mogoče v zgodnesrednjeveških in visokosrednjeveških virih najti dovolj podatkov, ki so pričali o obstoju svobodnih Slovanov, s čimer se je glavna Hauptmannova teza podrla sama od sebe. Toda v omiljeni obliki je predstava o družbi dveh polov, v kateri je vrhnje sloje tvorila ena, nižje pa druga etnična skupina, živela naprej.

Michael Mitterauer je bil prvi, ki je pred več kot pol stoletja pokazal, da si družbe v vzhodnoalpskem prostoru po njegovi vključitvi v frankovsko kraljestvo ni mogoče predstavljati v takšni poenostavljeni obliki in da je bilo v nasprotju s tradicionalnimi predstavami staro slovansko plemstvo – seveda pokristjanjeno – s porokami in na drugačne načine (vsaj deloma) integrirano v krog nove družbene elite, in ne iz njega izključeno.⁷ Kasnejše raziskave so njegove ugotovitve še dopolnile in razširile in evidentno je postalo, da takratnih zgodovinskih procesov ni mogoče niti opisati niti razumeti samo s pojmi, kot so izključevanje, podrejenost, degradacija, ampak da je šlo za precej bolj kompleksne družbene procese, v katerih so pomembno mesto imele tudi integracija, akulturacija, akomodacija ipd.⁸

Politična in pravna integracija

Karantanci so bili prvo slovansko ljudstvo (*gens*), ki je bilo uspešno integrirano v frankovsko kraljestvo oz. cesarstvo in pri katerih je bil najprej uveljavljen

⁴ Gl. Štih, Slovenske predstave, 313–326.

⁵ Herder, Ideen zur Philosophie der Geschichte, 434.

⁶ Štih, Ljudmil Hauptmann, 159.

⁷ Mitterauer, Slawischer und bayrischer Adel, 693–726.

⁸ Gl. nazadnje Štih, Begegnung, Akkulturation und Integration.

ustavnopravni model, ki je povezal gentilno ureditev z oblastjo frankovskega kralja. Prvi korak k vključitvi Karantanije in Karantancev v frankovsko kraljestvo je bil narejen pred poletjem 743, ko so Bavarci podvrgli Karantance gospostvu (frankovskih) kraljev, *servituti regum*. Nad seboj so morali priznati nadoblast bavarskih vojvod in frankovskih kraljev. Vidni znak, ki je hkrati nosil tudi sporočilo priznanja in sprejetja tega položaja, so bili talci iz kroga karantanske družbene elite, ki so jih novi oblastniki odpeljali s seboj na Bavarsko.⁹ Pot, ki je na daljši rok pripeljala do preobrazbe kneževine Karantanije v vojvodino Koroško in s tem do njene popolne integracije v iz Vzhodnofrankovskega kraljestva zraslo Sveto rimsko cesarstvo, je bila odprta.

Pri tem je Karantanija še približno tri generacije dolgo, do odstavitve svojega zadnjega kneza leta 828, ohranjala položaj posebne gentilne kneževine pod plaščem agilolfinske in nato karolinške Bavarske; kot grofija pa je ostala del bavarskega regnuma oziroma dukata vse do povzdiga v vojvodino leta 976.¹⁰ Karantanija, ki je bila več kot dve stoletji povezana in vključena v Bavarsko, je postala v novih okoliščinah izpostavljena masivnim integracijskim in akulturacijskim procesom, v katerih sta se njena družba in z njo zvezana gentilna ureditev morali prilagoditi novim razmeram.

Prva sprememba karantanske gentilne ureditve, ki je šla v smeri integracije, je vidna v postopku izbire novega kneza in s tem na političnem področju, kar je tudi razumljivo. Karantanci so sicer tudi po letu 743 sami »delali« svoje kneze (*illi eum ducem fecerunt*) oziroma jim »izročali kneževino« (*ducatum illi dederunt*), toda to je bilo po novem zvezano z »ukazom« (*iussio*) ali »dovoljenjem« (*permissio*) frankovskega kralja, ki je tako dobil pravico soodločanja pri postavitvi karantanskega kneza.¹¹ To je bil dobro odmerjen in hkrati vsebinsko nadvse pomemben poseg v gentilno ureditev Karantancev, saj njihovi knezi po novem brez soglasja frankovskega kralja niso mogli biti več postavljeni oziroma niso imeli navzven priznane legitimnosti. Čeprav ni neposrednih informacij, je v skladu s takratno običajno prakso to med drugim prejkone pomenilo, da je moral vsakokratni novi karantanski knez priti v znak lojalnosti pred frankovskega kralja. Prihod *ad presentiam regis (imperatoris)* in izročitev daril je bil ritual, javna inscenacija, ki je demonstrirala podreitev in hkrati legitimirala medsebojna razmerja, katere drugi, nič manj zavezujoči pol je predstavljala vladarjeva milost. Ena od takšnih priložnosti za prihod karantanskega kneza pred kralja je bil npr. obisk Karla Velikega v Regensburgu, kamor je prihitel po odstavitvi Tasila III. na državnem zboru v Ingelheimu spomladi 788, ko je bilo treba urediti zadeve na Bavarskem ob njeni neposredni vključitvi v frankovsko kraljestvo; še toliko bolj, ker se je sprememba tikala tudi z Bavarsko povezane Karantanije same.¹²

⁹ *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, c. 4; Wolfram, *Conversio*, 117 sl.

¹⁰ Za etape vključevanja Karantanije v frankovsko-otonsko cesarstvo gl. Klebel, *Einbau Karantaniens*, 663–692; Moro, *Zur politischen Stellung Karantaniens*, 78–96; Grafenauer, *Karantanski temelji*, 144–154; Fräss–Ehrfeld, *Geschichte Kärntens* 1, 54 sl., 71 sl., 98 sl.

¹¹ *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, c. 4.

¹² Becher, *Zwischen Macht und Recht*, 39–55.

Kakorkoli že je bilo, nov način postavitve odvisnega kneza, ki je povezal gentilno ureditev z oblastjo frankovskega kralja, se je pokazal za zelo uporabnega in se je v 9. stoletju razširil med klientelne kneževine na frankovski vzhodni in jugovzhodni meji. Tako je bil npr. leta 821 po smrti Borne, »kneza Dalmacije in Liburnije«, njegov nečak Ladislav postavljen za novega vladarja »na prošnjo ljudstva in s soglasjem cesarja [Ludvika Pobožnega]« (*petente populo atque imperatore consentiente*), medtem ko je imel dve leti kasneje na severu kralj Veletov oblast »od ljudstva« in »po običajih ljudstva« (*secundum ritum gentis*), toda zadnja beseda v sporu, komu naj pripade ta oblast, je zopet šla Ludviku Pobožnemu. In tudi v krščanstvo spreobrnjeni kagan tributarnih »frankovskih« Avarov med Rabo in Donavo v Zgornji Panoniji je leta 805 prejel oblast »po njihovih starih običajih« (*iuxta priscum eorum ritum*) šele potem, ko je njegov odposlanec zanj prosil Karla Velikega, ki je dal dovoljenje.¹³

Še usodnejše posledice od dogodkov leta 743 je imela reforma, ki je v tretjem desetletju 9. stoletja – najverjetneje 828 – zajela frankovski jugovzhod. Takrat so domače gentilne kneze zamenjali (frankovski) grofje, ki so v glavnem prihajali iz Bavarske.¹⁴ Zamenjava gentilne ureditve z grofovsko je za z reformo prizadeta ljudstva in skupine pomenila konec lastne državnosti in s tem izgubo politične identitete ter strukturno in institucionalno najpomembnejšo integracijo v frankovsko državo. Spremembe so bile tako daljnosežne, da so bile po pravici primerjane s preoblikovanjem federatske države v rimsko provinco.¹⁵ Pri Karantancih in Karniolcih je – podobno kot v številnih drugih primerih iz evropskega zgodnjega srednjega veka – izguba politične identitete za seboj potegnila še izgubo etnične identitete.

S pretvorbo klientelnih gentilnih kneževin v grofije frankovskega kraljestva oz. cesarstva se je veljavnost frankovsko-bavarskega prava razširila tudi na njihova področja. Seveda je uveljavljanje novega pravnega reda zahtevalo svoj čas in do sprememb zagotovo ni prišlo tako, da je »frankovski mejni grof z imaginarnim kodeksom ‚germanskega‘ prava pod pazduho prikorakal med Slovence na čelu armade c. kr. dvornih in sodnih svetnikov, okrajnih glavarjev, sodnih oficijalov in žandarjev«, kot je predstave iz repertorija na začetku izpostavljenega narativa ironično karikirala Sergij Vilfan.¹⁶ Poleg tega nov pravni red v gentilna družbena okolja ni mogel biti presajen na način, da bi naenkrat pokril vsa področja življenja, ampak selektivno. Z drugimi besedami to pomeni, da je pri zamenjavi slovanskega gentilnega prava in reda za frankovsko-bavarsko pravo in red šlo za daljši proces. Kako dolgotrajne so lahko bile takšne spremembe, nam kaže tradicijska notica o ustanovitvi ženskega samostana Sv. Jurija na Jezeru na Koroškem, v kateri se razlikujejo priče po bavarskem plemenskem pravu (*testes tracti per auers*) in priče po slovanskem plemenskem pravu (*Sclauenicę institutionis testes, testes Sclauigene*).¹⁷ To v smislu *professio iuris* omenjeno slovansko pravo, ki se tu

¹³ *Annales regni Francorum*, ad. a. 805, 821, 823.

¹⁴ Gl. Wolfram, *Conversio*, 171 sl.

¹⁵ Krahwinkel, Wolfram, *Alpen-Adria-Raum im Frühmittelalter*, 109.

¹⁶ Vilfan, *Zgodovinska pravotvornost*, 31.

¹⁷ MC 3, št. 205.

zadnjič omenja, je razumeti kot relikv nekdanjega gentilnega prava Karantancev in gentilne ureditve Karantanije.¹⁸

Integracija slovanske družbene elite

Listina o ustanovitvi Sv. Jurija na Jezeru, ki je bila v poznani obliki sicer redigirana (in v enem delu ponarejena) šele po letu 1072,¹⁹ pa je v zvezi z integracijskimi in akulturacijskimi procesi, katerim je bilo podvrženo staroselsko slovansko-karantansko prebivalstvo, zanimiva še z dveh vidikov.

Prvič: od dvaindvajsetih oseb, ki so izjavile, da živijo po slovanskem pravu in za katere je glede na dogodek, kateremu so prisostvovala, upravičeno sklepati, da so prihajale iz plemiških vrst, nosita slovanski imeni Uitislav, Goin samo dve, medtem ko ima velika večina že bavarsko-nemška ali pa krščansko-biblična imena, kot so Hartuuich, Chazili, Penno, Sizo, Reginpraecht, Arn, Wolfram, Orthuin, Johannes, Adam itd.²⁰ Podoben trend izginjanja domačih, slovanskih imen na račun nemških in krščanskih kaže tudi nekoliko mlajše furlansko gradivo,²¹ medtem ko je bilo skoraj dve stoletji predtem, ko se je leta 827 v Puchenauu ob Donavi nad Linzem Slovan Techelin poravnal s freisinškim škofom glede meje med škofijsko posestjo in ozemljem njegove skupine, še povsem drugače: med enaindvajsetimi prisotnimi Slovani nosita bavarsko-nemški imeni samo dva.²² Spremembe, ki jih reflektirajo imena, so torej potrebovale veliko časa, pri čemer v onomastičnem gradivu ni zaznani obratnih primerov, da bi bavarski priseljenci prevzemali imena domačih Slovanov, kar je svojevrsten indic o manj atraktivnem položaju Slovanov znotraj integracijskih in akulturacijskih procesov in o njihovem prilagajanju novim razmeram in novi eliti.²³

Drugič: ločeno navajanje prič po slovanskem pravu v listini za Sv. Jurij na Jezeru opozarja, da je moralo imeti slovansko plemstvo viden delež pri ustanovitvi in obdaritvi samostana in je to svojo vlogo v listini tudi dokumentiralo. Sv. Jurij na Jezeru kot »plemiška damska ustanova« ni bil namenjen samo koroškimi plemkinjam bavarskega izvora, ampak tudi pripadnicam slovanskih plemiških družin. Samostan, odprt za hčere vseh v pokrajini prebivajočih plemiških družin ne glede na njihovo jezikovno ali etnično provenienco, je zgoden primer prakse oblikovanja novega »deželnega« plemstva ne glede na njegov etnično-jezikovni izvor.²⁴

Najzgodnejši poznan primer akulturacije takšne vrste je ustanovitelj cerkve

¹⁸ Mal, Probleme, 108 sl.; Vilfan, Rechtsgeschichte, 83; Škrubej, »Ritus gentis«, 67 sl.

¹⁹ Gl. Dopsch, Stifterfamilie von St. Georgen, 118 sl.

²⁰ Za slovanski imeni gl. Kronsteiner, Alpenslawische Personennamen, 40, 82. Morda bi k tej skupini lahko šteli tudi ime *Laduta*, ki ga Kronsteiner nima za slovanskega.

²¹ Härtel, Slawische Personennamen, 343–358.

²² TF 1, št. 548; Wolfram, Überlegungen, 19 sl.

²³ Med zgodnejše primere prevzemanja bavarsko-nemških imen s strani Slovanov spada D. Arnolf, št. 21 iz 888, s katero je kralj podaril kremsmünsterskemu opatu tri dominikalne hube, ki sta jih v avstrijskem Podonavju posedovala *duo Sclavi Wartman et Saxo nuncupati*.

²⁴ Dopsch, Stifterfamilie von St. Georgen, 127.

v St. Peter am Bichl na zahodnem robu Šenturške gore v središču Karantanije, ki je nosil poleg slovanskega imena Radoslav še ime Otker in bi lahko bil identičen z zadnjim karantanskim knezom Etgarjem, odstavljenim 828.²⁵ Dvojno ime je v drugi polovici 10. stoletja nosil tudi *nobilis vir Tessina cognomine Rapoto*, graditelj cerkve v Klančah v Podjuni, ki bi prav tako lahko izhajal iz vrst starega domačega slovansko-karantanskega plemstva, čeprav bi seveda lahko šlo tudi za osebo, ki se je šele kasneje socialno uveljavila in dvignila med plemstvo.²⁶

V to skupino starega, v novo dobo preživelega slovanskega plemstva, oziroma Slovanov, ki se jim je uspelo integrirati v novo lokalno elito na Koroškem, sta spadala tudi Negomir, vazal freisinškega škofa Abrahama, kateremu je cesar Oton I. leta 965 podelil posest v osrednjih predelih Koroške, ter nekoliko kasneje tudi *quidam Sclauus Zebevoj*, kateremu je Oton III. leta 993 podelil posest v treh koroških vaseh.²⁷ Kot prosilca sta se za Negomirja pri cesarju zavzela škof Abraham in bavarska vojvodinja Judita, pri Zebevoju pa cesarica-babica Adelajda in njena hči Matilda, opatinja v Quedlinburgu. Prejemnika sta morala torej spadati med osebe zelo visokega ranga s povezavami, ki so segle vse do cesarskega dvora.²⁸ Južno od Karavank bi v to skupino lahko spadal Pribislav, ki je leta 989 izpričan kot lastnik zemljiškega posestva med Medvodami in Škofjo Loko na tedanjem Kranjskem. Za to posest, zaradi katere je prišel v spor s škofijo v Freisingu, ki je bila lastnica sosednjega gospostva Škofja Loka, mu je uspelo pri Otonu III. uveljaviti svojo pravico in prejeti od cesarja celó listinsko podelitev, s čimer je izpričan kot prvi in daleč najstarejši posvetni prejemnik kraljeve zemlje na Kranjskem.²⁹

Te in podobne integracijske procese, katerim so bili podvrženi karantanski in drugi Slovani frankovsko-otonskega jugovzhoda, pa že za 9. stoletje dodatno osvetljujejo podatki o družinskih povezavah domačega slovanskega plemstva s frankovsko-bavarsko aristokracijo. Najzgodnejši poznan primer je neki *Baaz de genere Carontania Sclauaniorum*, ki je imel leta 830 na Bavarskem dedno posest, s katero je prosto razpolagal. Podedovati jo je moral po enem od svojih bavarskih sorodnikov in upravičeno je meniti, da je bil ta karantanski Slovan potomec enega od plemenitih talcev, ki so morali pred poletjem 743 oditi na Bavarsko, kjer si je našel svojemu družbenemu položaju primerno ženo.³⁰

Še bolj izstopa primer Slovana z imenom Georgius, ki se je proti koncu 9. stoletja poročil s Tunzo.³¹ Ženin, ki je v viru označen kot *nobilis vir* in je torej veljal za plemiča, je svoje grško ime verjetno prejel ob krstu, nevesta pa je prihajala iz

²⁵ [O]tker–Radozla[v]: Glaser, *Inschrift*, 19–22; Kahl, *Staat der Karantanen*, 53. Imeni je mogoče interpretirati tudi tako, da bi bila z njima lahko mišljena dva ustanovitelja, ali pa en ustanovitelj, poleg katerega je navedeno še očetovo ime ([O]tker–Radozla[vi filius]). Etgar: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, c. 10.

²⁶ MC 1, št. 7.

²⁷ D. O. I, št. 279; D. O. III., št. 133.

²⁸ Gl. Eichert, *Strukturen*, 337.

²⁹ D. O. III, št. 58; gl. Štih, O prvih prejemnikih.

³⁰ TF 1, št. 589; Mitterauer, *Slawischer und bayrischer Adel*, 722.

³¹ TF 1, št. 1036.

»ene od vodilnih plemiških družin Bavarske in njene Vzhodne krajine.«³² Družina je izhajala iz stare frankovske plemiške rodbine, ki je izviral iz širše okolice Trierja in jo je pot prek srednjega Porenja in Bavarske pripeljala v Karantanijo. Tunza (od Antonia) je bila hči karantanskega grofa Witigowa, ki je že leta 859 prejel od kralja Ludvika Nemškega v last posest v Admontski dolini in okrog 884 od kralja Karla III. Debelega še posest v Spodnji Avstriji in je imel povezave tudi s spodnjepanonskim knezom in grofom Pribino.³³ Njen brat Heimo je bil *ministerialis* kralja Arnulfa in je spadal v njegovo ožje spremstvo. Od njega je leta 888 prejel za laičnega prejemnika neobičajno sodni in imunitetni privilegij na posestvu, ki ga je v Spodnji Avstriji podedoval od svojega očeta Witigowa, Arnulf pa je na Krnskem gradu, kjer je konec istega leta praznoval božič, bogato obdaril tudi njegovo ženo Miltrud: brat in sestra sta očitno tako pomembno podprla vzpon Arnulfa na prestol leta 887, da se jima je moral novi kralj že v prvem letu svojega vladanja oddolžiti – in to vsakemu posebej.³⁴ Ugled družine, v katero se je priženil Georgius in ki se zrcali v tesnih povezavah s frankovsko vladarsko dinastijo, je bil torej najvišji – in to veliko pove tudi o socialnem položaju, ki ga je moral imeti ženin, da so ga sprejeli v takšen krog.

Podobno zgovoren je tudi primer Pribine, ki se je še kot poganski knez v Nitri poročil s po imenu neznan damo iz bavarske grofovske rodbine Wilhelmincev in se nato po prihodu na frankovsko ozemlje in po krstu ter začetnih težavah s prefektom Vzhodne krajine Ratbodom več kot uspešno integriral v krog bavarsko-frankovske elite. Ludvik Nemški ga je postavil celo za grofa v Spodnji Panoniji, s čimer je Pribina (in za njim tudi sin Kocelj) dosegel najvišji položaj znotraj frankovskih oblastnih struktur, ki ga je zasedal kakšen Slovan.³⁵ Navedeni primeri, h katerim lahko prištejemo tudi Jožefa, še enega Slovana s krščanskim imenom z začetka 10. stoletja, ki velja za gospodarja gradišča Gars-Thunau nad dolino reke Kamp in katerega visok družbeni položaj se je zrcalil v njegovi »knežji«³⁶ titulaturi *vir venerabilis*,³⁶ pričajo o uspešni integraciji najvišjega slovanskega plemstva v vrste frankovsko-bavarske elite na velikem kolonizacijskem prostoru na jugovzhodu cesarstva. Primeri prav tako opozarjajo, da so pri Slovanih obstajale skupine ljudi, ki jih je plemstvo njihovih sosedov imelo za enakovredne po položaju, jih sprejemalo medse in z njimi stopalo v sorodstvena razmerja.³⁷ Isto sliko odražajo tudi memorialni vpisi v salzburško in čedajsko »knjigo življenja«³⁸ (*liber vitae*), kjer nastopajo pripadniki bavarske in slovanske elite skupaj in enakovredno.³⁸

Toda socialno preživetje je imelo tudi svojo ceno, in če je bilo treba, je bila zanj žrtvovana tudi lastna družinska tradicija in (jezikovna, etnična, kulturna,

³² Wolfram, *Conversio*, 341.

³³ D. L. D., št. 99; D. K. III., št. 113; gl. Mitterauer, *Slawischer und bayrischer Adel*, 693 sl., 712 sl.; isti, *Karolingische Markgrafen*, 144 sl.; Ludwig, *Transalpine Beziehungen*, 218 sl.; Grabmayer, *Freising in Kärnten*, 325 sl.

³⁴ DD. Arnolf, št. 32, 42; k prvi listini gl. Wolfram, *Conversio*, 340–353.

³⁵ Štih, *Priwina*, 209–222; Wolfram, *Salzburg*, 312.

³⁶ TF 1, št. 1037; Wolfram, *Überlegungen*, 20 sl.; isti, *Salzburg*, 59 in op. 299.

³⁷ Prim Graus, *Entwicklung Mitteleuropas*, 471.

³⁸ Wolfram, *Conversio*, 186, 274 sl. Gl. tudi op. 59–61.

imenska) identiteta. Poleg že omenjenega prevzemanja neslovanskih osebnih imen je zgovoren primer teh identitetnih transformacij rodbina Heme Krške († domnevno 1045). Za en del njenih prednikov je na podlagi imen Svetopolk in Mojmir sklepati, da so izvirali iz Moravske 9. stoletja. V Salzburgu, kjer so oprijemljivi v virih, so bili sorodstveno povezani z bavarsko rodbino, kateri je pripadal tudi salzburški nadškof Theotmar I. (873–907). A slovanske tradicije Hemine rodbine, v kateri so v zgodnjem 10. stoletju slovanska imena presahnila, so počasi utonile v pozabo. Za socialni prestiž rodbine je postalo odločilnejše samorazumevanje, da pripada vodilnemu sloju bavarskega plemstva.³⁹

Na takšen način je nastajala nova družbena elita, ki je delovala integrativno. Pribina, ki je bil takoj po svojem prebegu na vzhodnofrankovsko ozemlje predstavljen Ludviku Nemškemu in bil za svoje delovanje in lojalnost, ki jo je plačal celo z življenjem, od kralja tudi bogato nagrajevan,⁴⁰ ali pa Georgius in njegova poroka v rodbino, ki je bila tesno povezana s kraljem in cesarjem Arnulfom, katerega *regnium* je najprej obsegal Karantanijo in Spodnjo Panonijo in je leta 887 s pomočjo bavarsko-slovanske (karantanske) vojske prevzel oblast v Vzhodnofrankovski državi,⁴¹ sta dovolj zgovorna primera, ki kažeta, da je bilo oblikovanje nove elite tudi v interesu članov karolinške dinastije, ki so vladali v posameznih (*sub*)*regna* – in so takšne povezave tudi podpirali, saj so krepile njihovo oblast in stabilizirale socialne razmere znotraj njihovih gospodstvenih območij.

Integracijska vloga krščanstva in njegove Cerkve

Karantanska princa Gorazd (Cacatius) in Hotimir, ki sta bila krščena takoj po podreditvi Karantancev Bavarcem oz. Frankom, ali pa Pribina, ki je bil neposredno po svojem prebegu na frankovsko ozemlje krščen po ukazu Ludvika Nemškega, in ne nazadnje tudi avarski knez tudun, ki je leta 796 sprejel krst istočasno s podreditvijo Karlu Velikemu, kot tudi njegova pandana kapkan Teodor in kagan Abraham, oba z biblijskima imenoma, prevzetima ob krstu, ki sta šele z versko spreobrnitvijo dobila zaščito Karla Velikega zase in za skupini, ki sta jima načelovala,⁴² so dovolj zgovorne priče, kako je bil sprejem krščanstva predpogoj za integracijo slovanskega ali kateregakoli drugega plemstva v frankovsko-bavarski vodilni sloj. Koliko je bila integracija družbene elite nato tudi v resnici uspešna, je že drugo vprašanje, toda če je uspela, se je to zelo kmalu odrazilo tudi v načinu njene prezentacije.

V Karantaniji je mogoče že po letu 772, ko je z zmago Tasila III. nad uporno in

³⁹ Za genealogijo Hemine rodbine, ki je bila lahko rekonstruirana le v hipotetični obliki, gl. Hauptmann, Hema i Svetopuk, 221 sl.; Mitterauer, Slawischer und bayrischer Adel, 701 sl.; Dopsch, Stifterfamilie des Klosters Gurk, 95 sl.

⁴⁰ *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, c. 10.

⁴¹ *Annales Fuldenses*, ad. a. 887; Svetina, *Bedeutung Karantaniens*, 171; Dopsch, *Arnolf und der Südosten*, 154 sl.

⁴² *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, cc. 4, 10; *Annales regni Francorum ad a. 796, 805*; *Annales Iuvavenses maiores ad. a. 805*; *Annales Sancti Emmerami Ratisponensis maiores ad a. 805*.

za tri leta zmagovito karantansko pogansko opozicijo nastopilo obdobje okrepljene bavarske misijonarske in politične dejavnosti v deželi, zaznati, kako se je karantanska družbena elita začela prezentirati kot krščanska in s tem na frankovsko-bavarski način. Novo samorazumevanje se je odražalo v gradnji lastniških in s pleteninasto ornamentiko ter drugo marmorno opremo bogato okrašenih cerkva, ki si jih je zaradi visokih stroškov lahko privoščila le najvišja družbena garnitura. S temi prestižnimi cerkvami je karantanski vodilni sloj demonstriral svojo opredelitev za novo vero in s tem tudi lojalnost do bavarskih agilolfinških in nato karolinških oblastnikov, kot je hkrati prezentiral tudi lasten gosposki sijaj in z njim svoj visoki družbeni položaj.⁴³ Koroški artefakti s pleteninasto ornamentiko so tako oddaljena priča globoke verske, kulturne in politične transformacije, ki je zajela Karantanijo pod njenimi zadnjimi knezi, in hkrati odraz integrativnih procesov, ki so zajeli vrhnji sloj karantanske družbe že pred koncem 8. stoletja.

Z nedavno odkritim napisom ustanovitelja cerkve v St. Peter am Bichl je ta družbena skupina stopila celo iz anonimnosti. Na fragmentu arhitrava tamkajšnje cerkve, ki je bila že od prej poznana po izjemno kvalitetnih artefaktih s pleteninasto ornamentiko, se je ohranil del napisa z dvema, že omenjenima imenoma: *[O]tker–Radozla[v]*. Ni izključiti, da se za tem dvojnim imenom ustanovitelja cerkve, ki se nahaja le slabe štiri kilometre zahodno od Krnskega gradu, skriva zadnji, leta 828 odstavljene knez Karantancev, ki ga Konverzija omenja z imenom Etgar.⁴⁴ Tej skupini bi lahko pripadal tudi Domicijan, ki naj bi po precej kasnejši legendi spreobrnil domačine okrog Millstattskega jezera v krščanstvo, ustanovil tam prvo cerkev (samostan) in zatrl poganstvo. Dolgo časa je veljal ta »knez« za legendarno osebo, izmišljotino millstattskih menihov v 12. stoletju, vendar se z odkritjem fragmenta njemu pripisane nagrobne plošče utrjuje verjetnost, da je šlo za historično osebo, ki je nemara kot tamkajšnji lokalni oblastnik živel v času Karla Velikega in aktivno sodelovala pri uveljavitvi krščanstva v svojem okolju.⁴⁵

Nasploh sta bili krščanska vera in z njo povezana Cerkev najpomembnejše sredstvo integracije posameznikov in celih skupin v frankovsko kraljestvo oz. cesarstvo in zahodno družbo, s krstom povezana pokoritev pod oblast frankovskega kralja pa eden od glavnih načinov urejanja odnosov Frankov s podrejenimi *gentes*. Pri tem je nespregledljivo, da sta prav krščanstvo in njegova Cerkev imela odločilno – in tudi najbolj dokumentirano – vlogo pri vključevanju sicer v virih komaj zaznanih nižjih družbenih slojev v novi družbeni red in politični sistem.

Sprejem krščanskega Boga za pogane ni pomenil le verske spreobrnitve, ampak obenem tudi prevzem etičnih in moralnih standardov, kulturnih vzorcev in vedenjskih norm, ki so jih povezali z drugimi »sodržavljani« vsaj toliko, verjetneje pa še bolj kot na celotno frankovsko državo se nahajajoči pravni red. Prav tako se je

⁴³ Karpf, *Repräsentation und Kirchenbau*, 711 sl.; isti, *Slawische Fürsten und bairischer Adel*, 209 sl.

⁴⁴ Gl. op. 25.

⁴⁵ Glaser, *Marmorinschrift*, 303 sl.; isti, *Domicianus dux*, 137 sl.; Nikolasch, *Entwicklung der Legende*, 151 sl.; isti, *Domitian von Millstatt*, 103 sl.; Kahl, *Millstätter Domitian*, 11 sl. Skeptično oz. odklonilno: Forstner, *Paläographisches Umfeld*, 231 sl.; Tomaschek, *Legende*, 143 sl.

z novo vero spremenilo razmerje med nosilci družbene moči, saj so skupine, ki so obvladovale gentilne sakralno-religiozne sfere, izgubile svoj vpliv in bile družbeno marginalizirane, kar je bil gotovo eden od vzrokov uporov, ki so se v Karantaniji dogajali že v šestdesetih letih 8. stoletja. V dekalogu kodificiran družbeni red je tvoril skupaj z obljubo onstranskega plačila in tostranske pokore podlago za od Cerkve sankcionirano etiko, katere izpolnjevanje je popolnoma spremenilo poganske življenjske norme in navade.⁴⁶ Zahteva po življenju v skladu s krščansko etiko in v okviru Cerkve je bila vseprisotna in tozadevni ukazi, navodila in opozorila so zadevali prav vse. Določbe vladarskih kapitularjev in škofovskih sinod na ravni kraljestva ali cesarstva so povzemali zaključki provincialnih sinod, za njihovo uresničevanje pa so bili pristojni tako nosilci posvetne oblasti kot celoten kler; za oboje pa je veljal tudi imperativ, da naj s svojim zgledom prispevajo k uveljavljanju krščanskega načina življenja, ki je v ospredje postavljalo vrline, kot so ljubezen do sočloveka, ponižnost, skromnost, zmernost, usmiljenje, poštenost, dobrodelnost, krepost ipd. Na takšen način je bila prepovedana cela vrsta starih praks, kot sta bila poganski pokop in kult, mnogoženstvo, promiskuiteta in sploh vse, kar je bilo v nasprotju s krščanskim pojmovanjem poroke in zakona. Obvezni sta postala gradnja cerkvâ in desetina, prav tako post in spoved, praznovanje svetnikov in drugih cerkvenih praznikov ter obiskovanje maše v nedeljo. Zlasti z uveljavitvijo nedelje kot »gospodovega dne« (*dies Domini = dominica*), na katerega je bilo prepovedano (kmečko) delo, je življenje dobilo trden in ustaljen ritem.

Spremeniti življenjsko rutino in živeti po krščanskih načelih zagotovo ni bilo enostavno in vernike je bilo treba že od samega začetka neprestano opozarjati, kaj je prav in kaj narobe, kaj je greh in kaj je dobro delo. Tako prinaša npr. že prvi Brižinski spomenik katalog grehov, ki se jih mora vsak vernik spovedati, in mednje so spadali: kriva prisega, laž, tatvina, zavist, skrunitev, nečistovanje, obrekovanje, nespoštovanje nedelje, božiča in posta. Drugi Brižinski spomenik pa šteje med »satanova dela« (pogansko) žrtvovanje, oklevetanje bližnjega, tatvino, uboj, naslado, nespoštovanje prisega in sovraštvo, medtem ko so dobra dela opravljali tisti, ki so »lačnega hranili, žejnega napajali, bosega obuvali, nagega odevali, onemoglega v imenu božjem obiskovali, mrzlega ogrevali, tujca pod krove svoje vodili, v temnicah in železnih verigah vklejane obiskovali, in v imenu božjem jih tešili.«⁴⁷

Sprejeti novo vero in spremeniti način življenja je v praksi pomenilo premagati številne težave in zlomiti marsikateri odpor. Dobro predstavo o velikih spremembah, ki jih je za poganske skupnosti s seboj nosila krščanska vera, dajejo *Responsa Nicolai papae ad consulta Bulgarorum* iz leta 866. Gre za obsežne odgovore papeža Nikolaja I. (858–867) na neohranjen katalog vprašanj bolgarskega kana Borisa-

⁴⁶ O razlikah in razmerju med politeističnimi gentilnimi religijami in monoteističnim univerzalnim krščanstvom, o strategijah in metodah pokristjanjevanja ter o družbenih problemih in spremembah, ki jih je s seboj prineslo pokristjanjevanje, obstaja zelo obsežna literatura. Tu navedena dela omogočajo dober uvod v problematiko: Schwinges, *Wider Heiden und Dämonen*, 9–32; Kahl, *Heidenfrage und Slawenfrage* (več razprav); Steigemann, Kroker, Walter, *Credo 1* (več razprav).

⁴⁷ Brižinski spomeniki/Monumenta Frisingensia, 48, 52, 54 oz. 84, 88, 90 (prevod v moderno slovenščino).

Mihaela, ki je malo predtem sprejel krst iz Konstantinopla in se hotel nato odtegniti njegovemu vplivu z navezavo na Rim.⁴⁸ Vprašanja, katere živali sme človek jesti, ali se lahko nosi amulet in uporablja magične kamne, ali se lahko moli za poganske prednike, ali ženske lahko nosijo hlače, ali ima lahko kristjan dve ženi ipd., dobro zrcalijo situacije, s katerimi so se morala soočiti poganska družbena okolja, in čisto praktične probleme, ki so jih morala reševati.⁴⁹

Za uveljavljanje krščanskih norm in krščanskega načina življenja ter s tem za integracijo staroselskega slovanskega in drugega prebivalstva sta bili v regionalnem okviru severnojadranskega, vzhodnoalpskega in zahodnopanonskega prostora usmerjajoči provincialni sinodi, ki sta ju sklicala oba pristojna metropolita – oglejski patriarh in salzburški nadškof. Sinoda, ki jo je po vrnitvi iz Avarije v jeseni 796 v Čedadu sklical patriarh Pavlin II., je tako glede laikov prepovedovala tajno sklenjene zakonske zveze, poroke z mladoletnimi ali med osebami preveč različne starosti kot tudi med sorodniki; vse te določbe so bile uperjene proti incestu, otroke, rojene iz takšnih zakonov, pa so imeli za ilegitimne in niso mogli dedovati po starših. Zakonske zveze prav tako niso smele skleniti device in vdove, ki so se zaobljubile devištvu ali vzdržnosti, in tudi moški se ni smel drugič poročiti, dokler je živela njegova žena, pa čeprav je bila prešuštnica in je zakon propadel po njeni krivdi.⁵⁰ V tem smislu je papež Janez VIII. še leta 873 pisal spodnjepanonskemu grofu Koclju, da morajo biti izobčeni tisti možje, ki so zapustili svoje žene in se ponovno poročili. Pismo, ki zahteva težke sankcije za tiste, ki ne živijo v skladu s krščanskimi predpisi, in v katerem papež dodaja, da je ta »grda razvada ostala iz poganskih časov«, nazorno opozarja na razmik med normami in prakso in da je bilo potrebno veliko časa in naporov, da so bile uveljavljene v vsakdanjem življenju.⁵¹ Drugače pa sta bila za življenje laikov pomembna tudi zadnja dva kánona čedajske sinode: prvi je za praznovanje nedelje določal, da naj se začne že v soboto zvečer, verniki pa naj bi se na ta dan odpovedali spolnim odnosom (*opus carnale*) in ročnemu delu (*opus terrenum*) in se posvetili obisku cerkve in molitvi; drugi pa je zapovedoval oddajanje desetine.⁵²

Na drugi strani kažejo zaključki prve bavarske provincialne sinode v Resibachu, ki jo je leta 799 ali 800 sklical salzburški nadškof Arn in je svoje delo nadaljevala še v Freisingu in Salzburgu, da je štelo cerkveno leto severno od Drave že na prehodu 8. v 9. stoletje 36 prazničnih dni.⁵³ Za praznik vseh svetnikov 1. novembra vemo iz Alkuinovega pisma Arnu, da je bil na področje bavarske metropolitije in s tem tudi na njej pripadajoč slovanski svet vpeljan prav po zaslugi prvega salzburškega

⁴⁸ Gl. Ziemann, Entstehung Bulgariens, 356 sl.

⁴⁹ Responsa Nicolai papae ad consulta Bulgarorum, cc. 33, 43, 51, 59, 62, 79, 88. Gl. Dujčev, Responsa Nicolai I. papae, 343–362; Heiser, Responsa ad consulta Bulgarorum, 35 sl., 68 sl. (z nemškimi prevodom Respons: 400–488).

⁵⁰ Concilium Foroiuliense, cc. 8–11; Piusi, Concilio di Cividale; Hartmann, Synoden der Karolingerzeit, 117 sl.; Vilfan, Le tradizioni locali, 369; Bratož, Začetki oglejskega misijona, 102 sl.

⁵¹ Fragmenta registri Iohannis VIII. papae, št. 17.

⁵² Concilium Foroiuliense, cc. 13, 14.

⁵³ Concilium Risipacense, B/(II); Concilia Risipacense, Frisingense, Salisburgense, cc. 5, 41 (9); Hartmann, Synoden der Karolingerzeit, 142 sl.

nadškofa.⁵⁴ Sinoda je nadalje zapovedovala posebno skrb za najbolj neboljlene, kot so vdove, sirote in invalidi in tudi zato naj bi vsakdo štirikrat na leto dal miloščino. Krščansko življenje v vsakodnevni praksi je uokvirjalo tudi določilo, da naj se ljudstvo udeležuje priprošenjskih procesij (litanij) v preprostih oblačilih in s primernim petjem ter da naj se nauči klicati *Kyrie eleison* (Gospod, usmili se) ne tako po kmečko.⁵⁵ Ta določba bi znala vsaj posredno vplivati na karantansko-koroški obred ustoličevanja in bi lahko bila povezana z njegovo prvo poznano adaptacijo, ko je bil sprva poganski ritual prilagojen potrebam krščansko opredeljene družbe. Najstarejša poznana oblika ustoličevanja, katerega začetke je upravičeno iskati v gentilni ureditvi slovanske kneževine Karantanije, je namreč potekala tako, da so pripeljali v kmečko (lovsko) obleko preoblečenega novega vojvodo h knežjemu kamnu na Gosposvetem polju in ga trikrat peljali okrog njega, prisotno ljudstvo pa je medtem v domačem jeziku pelo *Kyre eleison* (*windische lassen*) in se zahvaljevalo Bogu, da jim je dal gospoda po njihovi volji.⁵⁶

Sicer pa je prav na podlagi literarnega izročila sinode v Reisbachu mogoče sklepati, da so bili – podobno kot na državni ravni – zaključki provincialnih sinod v zavezujoči obliki pisno posredovani vsem škofom in opatom dotične metropolitije; primer freisinške škofije, kjer je za čas med 800 in 830 dokumentiranih kar šestnajst škofijskih sinod, pa nakazuje pot, kako so se sklepi in določbe višjih cerkvenih instanc pretakali v vsakodnevno prakso na najnižjo raven, kjer se je z Bogom in Cerkvijo srečeval običajen vernik.⁵⁷

Prav posebna priča integrativne vloge krščanstva in Cerkve pri vključevanju ljudi s prostora nekdanjega avarskega kaganata oziroma leta 828 povečane bavarske Vzhodne krajine v frankovsko cesarstvo naslednikov Karla Velikega pa je nenavadna knjiga, v katero so bili zapisani Kristusovi evangeliji in ki jo danes po kraju njene hrambe poznamo pod imenom Čedajski evangeliar.⁵⁸ Gre za v lepi unciali v 6. stoletju napisan kodeks, ki je bil najkasneje okrog sredine 9. stoletja s prostora ravenske nadškofije prenesen v Furlanijo na ozemlje oglejskega patriarhata. Hranjen je bil v memorialni cerkvi v Škocjanu ob Soči, zgrajeni na mestu, kjer so bili leta 304 na begu pogubljeni in pokopani oglejski mučenci Kancij, Kancijan, Kancijanila in Prot. Na prazne robove posameznih strani tega kodeksa, za katerega so verjeli, da je sv. Marko vanj lastnoročno zapisal svoj evangelij in je bil zaradi tega čaščen kot relikvija, je vpisanih več kot poldrugi tisoč imen vernikov iz druge polovice 9. in začetka 10. stoletja, ki so želeli na takšen način izraziti svojo priprošnje mučencem in svetnikom.⁵⁹ Kodeks je s tem dobil vlogo »knjige življenja«, *liber vitae*, ki jih npr. poznamo tudi iz Salzburga, Brescie, Sankt Gallna in Reichenaua na Bodenskem

⁵⁴ Alcuin, *Epistolae*, št. 193.

⁵⁵ *Concilia Rispacense, Frisingense, Salisburgense*, cc. 4, 14(9), 34(2).

⁵⁶ MC 6, št. 25 (Schwabenspiegel); prim. Grafenauer, Najstarejši »Kirielejsoni«, 63–73; Zagiba, *Geistesleben der Slaven*, 209 sl.; isti, »Krleš« und »Christe keinâdo«, 119–126. Pregled problematike ustoličevanja z ozirom na današnje stanje raziskav: Štih, *Ustoličevanje*, 306–343.

⁵⁷ Hartmann, *Synoden der Karolingerzeit*, 28 sl., 147 sl., 149 sl.

⁵⁸ Gl. Scalon, Pani, *I codici della Biblioteca capitolare*, 358 sl. (sig. Cividale CXXXVIII).

⁵⁹ Memorialni vpisi so nazadnje objavljeni v: Ludwig, *Transalpine Beziehungen*, 245 sl.; za kraj hrambe Čedajskega evangeliarja v zgodnjem srednjem veku gl.: Scalon, *Codex Forojuliensis*, 308–335.

jezeru,⁶⁰ in ljudje, ki so vanj lastnoročno ali po naročilu vpisali svoje romansko, germansko, slovansko ali krščansko ime, so izvirali z velikega prostora med Padsko nižino, srednjim Podonavjem in vzhodnojadransko obalo.

Med številnimi imeni romarjev, ki s svojim prihodom v Škocjan ali vsaj z vpisom svojega imena v kodeks ponazarjajo integrativno vlogo krščanstva in Furlanije hkrati, najdemo npr. že omenjene Witigowa, okrog leta 860 grofa v Karantaniji, ki je vpisan skupaj s svojim sinom Heimom, njegovo ženo Mildrud, hčerko Tono (Tunza) in njenim možem, karantanskim Slovanom Georgijem. V kodeksu najdemo tudi imena spodnjepanonskega kneza in grofa Pribine ter njegovega sina Koclja, kot tudi Paba, Riherija in Engelschalka, ki so bili približno v istem času nosilci grofovske oblasti v bavarski Vzhodni krajini na meji proti Moravski. Vpisana so celo imena iz Bolgarije – med njimi je na prvem mestu Mihael, to je bolgarski kan Boris, ki se je leta 863 ali 864 v Tullnu ob spodnjeavstrijski Donavi srečal z Ludvikom Nemškim in bil nato v Konstantinoplu krščen na ime svojega botra, cesarja Mihaela III. Ne manjkata niti imeni cesarjev Ludvika II. in Karla III. Debelega. Prvi je bil leta 865 celo dokumentirano v Škocjanu ob Soči, drugi je leta 884 potoval prek Karantanije in Furlanije v Pavijo. S konca 9. stoletja sta zapisani tudi imeni Svetopolka in Braslava; prvi je bil knez na Moravskem, drugi v Slavoniji, v Furlanijo pa je sredi 9. stoletja prišel tudi hrvaški knez Trpimir s svojim sinom Petrom.⁶¹

V zvrstno enakem viru, čeprav na povsem drugačen način, nas o integrativni vlogi krščanstva in o integrativnih procesih v Karantaniji opozarja tudi *liber vitae* opatije Reichenau na Bodenskem jezeru. V njej vpisan seznam duhovnikov iz Karantanije nudi slabo poznan, a zato še kako dragocen vpogled v cerkvene in družbene razmere v Karantaniji v času pokrajinskega škofa Osvalda (po 836–ok. 863). Rubrika *Nomina presbiterorum de Carantana* vsebuje imena kar petinšestdesetih oseb, katerim stoji na čelu *Osbalduus episcopus*.⁶² Karantanska duhovščina, ki je bila v reichenavsko »knjigo življenja« vpisana iz memorialnih vzgibov, se nam kaže kot posebna skupnost s škofom na čelu in odraža na takšen način določeno celovitost tamkajšnje cerkve. Presenetljivo številčen duhovniški personal ne priča samo o silovitem vzponu cerkve in krščanstva od Virgilovih časov naprej, iz katerih je poi- mensko znanih sedemnajst misijonarjev, ampak tudi o kulturno-duhovni preobrazbi, skozi katero je šla karantanska družba. Med zapisanimi imeni srečamo tudi nekaj slovanskih, kot sta Ponesit in Sidamir. To so skoraj gotovo prvi poznani domači duhovniki; se pravi za duhovnike vzgojeni, izobraženi in posvečeni Karantanci.

Dve istočasni pismi papeža Nikolaja I. (858–867) nastavljata tej skorajda idilični sliki karantanske krščanske skupnosti zrcalo vsakodnevne in precej bolj brutalne realnosti. Pismi sta nastali kot odgovor Osvaldu. Škof je hotel informacije o kanonskih konsekvencah dveh pripetljajev: v enem je duhovnik tako močno udaril

⁶⁰ Gl. Erhart, Kuratli-Hüebelin, *Bücher des Lebens*.

⁶¹ Za identifikacijo v kodeksu vpisanih imen gl. Ludwig, *Transalpine Beziehungen*, 175 sl.; isti, *Anmerkungen*, 809 sl.; gl. tudi Wolfram, *Conversio*, 274 sl.

⁶² *Verbrüderungsbuch Reichenau*, 108 (str. faksimila); Schmid, *Zeugnis der Verbrüderungsbücher*, 190 sl.

diakona, da je ta padel s konja in umrl, v drugem pa je duhovnik v samoobrambi ubil pogana.⁶³ Kljub stoletje dolgim naporom pokristjanjevanja od prihoda Modesta naprej evangelizacija še vedno ni dosegla vseh por karantanske družbe. Velik pa je lahko bil tudi razkorak med besedami in dejanji. Vsakodnevnih težav tostranskega bivanja vsekakor ni bilo lahko premagovati v skladu s temeljnimi krščanskimi načeli.

Zaključek

Integracija vzhodnoalpskih Slovanov v frankovsko kraljestvo se je začela že pred sredino 8. stoletja, ko so Bavarci vojvode Odila podredili Karantance oblasti frankovskih kraljev. Karantanija je postala izpostavljena integracijskim in akulturacijskim procesom, v katerih sta se njena družba in z njo zvezana gentilna ureditev morali postopoma prilagoditi novim razmeram. Nasploh se za integracijo in z njo povezanimi pojmi skrivajo dolgoročni procesi. Spremembe, ki so v vzhodnoalpskem prostoru pripeljale do uveljavitve fevdalne, na krščanski etiki temelječe družbe, so potrebovale čas, ki ni zahteval samo leta ali desetletja, ampak cele generacije.

V Karantaniji so integracijski in akomodacijski procesi sprva posegli v gentilno ureditev, kjer je najprej prišlo do sprememb pri izbiri novega kneza, kot tudi v sakralno-religiozno sfero, kjer je z misijonom krščanstvo začelo izpodrivati staro vero. Nasploh sta imela krščanstvo in njegova Cerkev eno od centralnih vlog pri preseganju barrier, ki so ločevale različne skupine prebivalstva znotraj frankovsko-karolinškega kraljestva oz. cesarstva in sta pospeševala integracijo, akulturacijo in akomodacijo staroselskih, prvotno poganskih in gentilno organiziranih skupin vanj. Pri tem je bilo bistveno, da so s krščanstvom in katoliško cerkvijo integracijski procesi zajeli prav vse družbene sloje.

Sprejem krščanstva je bil tudi predpogoj za integracijo slovanske družbene elite v vrste frankovsko-bavarskega plemstva. Poroke med pripadniki in pripadnicami slovanskega in frankovsko-bavarskega plemstva opozarjajo, da so pri Slovanih obstajale skupine ljudi, ki jih je plemstvo njihovih sosedov imelo za enakovredne po položaju, jih sprejemalo medse in z njimi stopalo v sorodstvena razmerja. A socialno preživetje je imelo tudi svojo ceno, in če je bilo treba, je bila zanj žrtvovana tudi lastna družinska tradicija in identiteta. Na takšen in podobne načine je nastajala nova družbena elita, ki je delovala integrativno in je bila tudi v interesu članov karolinške dinastije, ki so vladali v posameznih (*sub*)*regna*, saj je krepila njihovo oblast in stabilizirala socialne razmere znotraj njihovih gospostvenih območij.

⁶³ MC 3, št. 23, 24. Nikolajevi pismi, ki sta bila kot kanona vključena v *Decretum Gratiani*, omenja že *Excerptum de Karentanis* [c. 1] izpred konca 12. stoletja, ki je tako eden od prvih primerov poznavanja Gracijanove zbirke dekretov v vzhodnoalpskem prostoru; gl. Stelzer, *Gelehrtes Recht*, 62.

Viri in literatura

Viri

- Alcuin, *Epistolae*, ed. Ernst Dümmler, *Monumenta Germaniae Historica*, *Epistolae* 4, *Epistolae Karolini aevi* 2 (Berlin 1895), str. 1–481.
- Annales Fuldenses sive Annales regni Francorum orientalis*, ed. Georg Heinrich Pertz, *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumenta Germaniae Historica recusi* (Hannover 1891).
- Annales Iuvavenses maiores*, ed. Harry Bresslau, *Monumenta Germaniae Historica*, *Scriptores* 30/2 (Leipzig 1934), str. 732–740.
- Annales regni Francorum inde ab a. 741. usque ad a. 829 qui dicuntur Annales Laurissenses maiores et Einhardi*, ed. Friedrich Kurze, *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumenta Germaniae Historica separatim editi* [6] (Hannover 1895).
- Annales Sancti Emmerami Ratisponensis maiores*, ed. Georg Heinrich Pertz, *Monumenta Germaniae Historica*, *Scriptores* 1 (Hannover 1826), str. 92–93.
- Brižinski spomeniki/Monumenta Frisingensia. Znanstvenokritična izdaja, red. Darko Dolinar, Jože Faganel (Ljubljana ³2004).
- Concilium Foroiuliense*, ed. Albert Werminghoff, *Monumenta Germaniae Historica*, *Concilia* 2/1, *Concilia aevi Karolini* 1/1 742–817 (Hannover-Leipzig 1906), str. 177–195, št. 21.
- Concilia Rispacense, Frisingense, Salisburgense*, ed. Albert Werminghoff, *Monumenta Germaniae Historica*, *Concilia* 2/1, *Concilia aevi Karolini* 1/1 742–817 (Hannover-Leipzig 1906), str. 205–219, št. 24.
- Concilium Rispacense*, ed. Albert Werminghoff, *Monumenta Germaniae Historica*, *Concilia* 2/1, *Concilia aevi Karolini* 1/1 742–817 (Hannover-Leipzig 1906), str. 196–201, št. 22.
- Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, ed. Fritz Lošek, *Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum* und der Brief des Erzbischofs Theotmar von Salzburg, *Monumenta Germaniae Historica*, *Studien und Texte* 15 (Hannover 1997), str. 90–135.
- Excerptum de Karentanis*, ed. Fritz Lošek, *Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum* und der Brief des Erzbischofs Theotmar von Salzburg, *Monumenta Germaniae Historica*, *Studien und Texte* 15 (Hannover 1997), str. 136–137.
- D. Arnolf – Die Urkunden Arnolfs, ed. Paul Kehr, *Monumenta Germaniae Historica*, *Diplomata regum Germaniae ex stirpe Karolinorum* 3 (Berlin ²1955).
- D. K. III. – Die Urkunden Karls III., ed. Paul Kehr, *Monumenta Germaniae Historica*, *Diplomata regum Germaniae ex stirpe Karolinorum* 2 (Berlin 1937).
- D. L. D. – Die Urkunden Ludwigs des Deutschen, Karlmanns und Ludwigs des Jüngeren, ed. Paul Kehr, *Monumenta Germaniae Historica*, *Diplomata regum Germaniae ex stirpe Karolinorum* 1 (München ²1991).
- D. O. I. – Die Urkunden Otto I., ed. Theodor Sickel, *Monumenta Germaniae Historica*, *Diplomata regum et imperatorum Germaniae* 1 (München ²1980).
- D. O. III. – Die Urkunden Otto des III., ed. Theodor Sickel, *Monumenta Germaniae Historica*, *Diplomata regum et imperatorum Germaniae* 2/2 (München ²1980).
- Fragmenta registri Iohannis VIII. papae*, ed. Erich Caspar, *Monumenta Germaniae Historica*, *Epistolae* 7, *Epistolae Karolini aevi* 5 (Berlin 1928).
- MC – *Monumenta historica ducatus Carinthiae* 1, hg. v. August Jaksch (Klagenfurt 1896); 3, hg. v. August Jaksch (Klagenfurt 1904); 6, hg. v. Hermann Wiessner (Klagenfurt 1958).
- Responsa Nicolai papae ad consulta Bulgarorum*, ed. Ernst Perels, *Monumenta Germaniae Historica*, *Epistolae* 6, *Epistolae Karolini aevi* 4, *Nicolai I. papae epistolae* (Berlin 1925), str. 568–600, št. 99.

- TF – Die Traditionen des Hochstifts Freising 1, hg. v. Theodor Bitterauf, Quellen und Erörterungen zur bayerischen und deutschen Geschichte NF 4 (München 1905).
- Das Verbrüderungsbuch der Abtei Reichenau, ed. Johanne Autenrieth, Dieter Guenich und Karl Schmid, Monumenta Germaniae Historica, Libri memoriales et necrologia N. S. 1 (Hannover 1979).

Literatura

- Becher Matthias, Zwischen Macht und Recht. Der Sturz Tassilos III. von Bayern 788, v: Lothar Kolmer, Christian Rohr (Hg.), *Tassilo III. von Bayern. Großmacht und Ohnmacht im 8. Jahrhundert* (Regensburg 2005), str. 39–55.
- Bratož Rajko, Začetki oglejskega misijona med Slovani in Avari. Sestanek škofov »ad ripas Danubii« in sinoda v Čedadu 796, v: Vinko Rajšp, Ernst Bruckmüller (izd.), *Vilfanov zbornik. Pravo – zgodovina – narod* (Ljubljana 1999), str. 79–111.
- Dopsch Heinz, Die Stifterfamilie des Klosters Gurk und ihre Verwandtschaft, v: *Festgabe zum 900-Jahrjubiläum des Bistums Gurk 1072–1972 Tl. I* (Carinthia I 161, 1971), str. 95–123.
- Dopsch Heinz, Arnolf und der Südosten – Karantainen, Mähren, Ungarn, v: Franz Fuchs, Peter Schmid (Hg.), *Kaiser Arnolf. Das ostfränkische Reich am Ende des 9. Jahrhundert* (Zeitschrift für Bayerische Landesgeschichte, Beiheft 19, München 2002), str. 143–186.
- Dopsch Heinz, Die Stifterfamilie von St. Georgen und ihre Gründung – Bayerische Hochadel als Klosterstifter in Kärnten, v: Johannes Sacherer (Hg.), *1000 Jahre Stift St. Georgen am Längsee. Frauen zwischen benediktinischem Ideal und monastischer Wirklichkeit* (St. Georgen am Längsee 2003), str. 99–139.
- Dujčev Ivan, Die Responsa Nicolai I. papae ad Consulta Bulgarorum, v: *Festschrift zum 200-jährigen Bestand des Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien I* (Wien 1949), str. 343–362.
- Eichert Stefan, *Frühmittelalterliche Strukturen im Ostalpenraum. Studien zur Geschichte und Archäologie Karantaniens* (Aus Forschung und Kunst 39, Klagenfurt 2012).
- Erhart Peter, Kuratli-Hüebli Jakob (Hg.), *Bücher des Lebens – Lebendige Bücher* (St. Gallen 2010).
- Forstner Karl, Das paläographische Umfeld des sogenannten Domitianfragments, v: Franz Nikolasch (Hg.), *Studien zur Geschichte von Millstatt und Kärnten. Vorträge der Millstätter Symposien 1981–1995* (Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie 78, Klagenfurt 1997), str. 231–240.
- Fräss-Ehrfeld Claudia, *Geschichte Kärntens 1: Das Mittelalter* (Klagenfurt 1984).
- Glaser Franz, Inschrift karantanischer Kirchenstifter, v: *Archäologie Österreichs* 10/1 (1999), 19–22.
- Glaser Franz, Eine Marmorinschrift aus der Zeit Karls des Großen in Millstatt, v: *Carinthia I* 183 (1993), str. 303–318.
- Glaser Franz, Domicianus dux. Eine historische Persönlichkeit in Millstatt zur Zeit Karls des Großen, v: Franz Nikolasch (Hg.), *Studien zur Geschichte von Millstatt und Kärnten. Vorträge der Millstätter Symposien 1981–1995* (Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie 78, Klagenfurt 1997), str. 137–150.
- Grabmayer Johannes, Freising in Kärnten, v: Hubert Glaser (Hg.), *Hochstift Freising. Beiträge zur Besitzgeschichte* (München 1990), str. 319–332.
- Grafenauer Bogo, *Zgodovina slovenskega naroda 2* (Ljubljana 1965).
- Grafenauer Bogo, Karantanski temelji koroške vojvodine, v: *Zgodovinski časopis* 31 (1977), str. 144–154.
- Grafenauer Ivan, Najstarejši slovenski »Kirielejsoni«, v: *Glasnik muzejskega društva za Slovenijo* 23 (1942), str. 63–73.
- Graus František, Die Entwicklung Mitteleuropas im 8. Jahrhundert und die Vorbedingungen der Staatenentwicklung in diesem Gebiet, v: *I Problemi dell'occidente nel secolo VIII* (Settimane di studio del Centro Italiano di Studio sull'alto medioevo 20, Spoleto 1973), str. 451–524.

- Herder Johann Gottfried, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*. Texausgabe (Darmstadt 1966).
- Härtel Reinhard, Slawische Personennamen westlich der Soča im Hochmittelalter, v: Vincenc Rajšp (Hg.), *Grafenauerjev zbornik* (Ljubljana 1996), str. 343–358.
- Hartmann Wilfried, *Die Synoden der Karolingerzeit im Frankenreich und in Italien* (Paderborn-München-Wien-Zürich 1989).
- Hauptmann Ljudmil, Hema i Svetopuk, v: *Rad Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti* 255 (Zagreb 1936), str. 221–246.
- Heiser Lothar, *Die Responsa ad consulta Bulgarorum des Papstes Nikolaus I. (858–867)* (Trierer theologische Studien 36, Trier 1979).
- Kahl Hans-Dietrich, *Der Millstätter Domitian. Abklopfen einer problematischen Klosterüberlieferung zur Missionierung der Alpenslawen Oberkärntens* (Vorträge und Forschungen, Sonderband 46, Stuttgart 1999).
- Kahl Hans-Dietrich, *Der Staat der Karantanen. Fakten, Thesen und Fragen zu einer frühen slawischen Machtbildung im Ostalpenraum (7.–9. Jh.)* (Supplementum ad Situla 39 – Razprave I. razreda Slovenske akademije znanosti in umetnosti 18, Ljubljana 2002).
- Kahl Hans-Dietrich, *Heidenfrage und Slawenfrage im deutschen Mittelalter. Ausgewählte Studien 1953–2008* (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450 4, Leiden-Boston 2011).
- Karpf Kurt, Repräsentation und Kirchenbau. Zur Ausstattung karantanischer Eigenkirchen im 8./9. Jahrhundert, v: Rajko Bratož (izd.), *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze / Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche. Anfänge der slowenischen Ethnogenese 2* (Situla 39 – Razprave I. razreda Slovenske akademije znanosti in umetnosti 18, Ljubljana 2000), str. str. 711–730.
- Karpf Kurt, Slawische Fürsten und bairischer Adel. Das frühmittelalterliche Karantanien am Schnittpunkt zweier Kulturen, v: *Hortus artium medievalium* 8 (2002), str. 209–222.
- Klebel Ernst, Der Einbau Karantaniens in das ostfränkische und deutsche Reich, v: *Carinthia I* 150 (1960), str. 663–692.
- Kos Milko, *Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja* (Ljubljana 1955).
- Krahwinkler Harald, Wolfram Herwig, Der Alpen-Adria-Raum im Frühmittelalter, v: Andreas Moritsch (Hg.), *Alpen-Adria. Zur Geschichte einer Region* (Klagenfurt/Celovec-Ljubljana/Laibach-Wien/Dunaj 2001), str. 89–122.
- Kronsteiner Otto, *Die alpenlawischen Personennamen* (Österreichische Namenforschung, Sonderreihe 2, Wien 1975).
- Ludwig Uwe, *Transalpine Beziehungen der Karolingerzeit im Spiegel der Memorialüberlieferung. Prosopographische und sozialgeschichtliche Studien unter besonderer Berücksichtigung des Liber vitae von San Salvatore in Brescia und des Evangeliiars von Cividale* (Monumenta Germaniae Historica, Studien und Texte 25, Hannover 1999).
- Ludwig Uwe, Anmerkungen zum Evangeliar von Cividale und zur Erforschung der slawischen Nameneinträge, v: Rajko Bratož (izd.), *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze / Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche. Anfänge der slowenischen Ethnogenese 2* (Situla 39 – Razprave I. razreda Slovenske akademije znanosti in umetnosti 18, Ljubljana 2000), str. 809–828.
- Mal Josip, *Probleme aus der Frühgeschichte der Slowenen* (Ljubljana 1939).
- Mitterauer Michael, Slawischer und bayrischer Adel am Ausgang der Karolingerzeit, v: *Carinthia I* 150 (1960), str. 693–726.
- Mitterauer Michael, *Karolingische Markgrafen im Südosten. Fränkische Reichsaristokratie und bayerischer Stammesadel im österreichischen Raum* (Archiv für österreichische Geschichte 123, Graz-Wien-Köln 1963).

- Moro Gotbert, Zur politischen Stellung Karantaniens im fränkischen und deutschen Reich, v: *Südost-Forschungen* 22 (1963), str. 78–96.
- Nikolasch Franz, Die Entwicklung der Legende des Domitian von Millstatt, 1997, v: Franz Nikolasch (Hg.), *Studien zur Geschichte von Millstatt und Kärnten. Vorträge der Millstätter Symposien 1981–1995* (Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie 78, Klagenfurt 1997), str. 151–181.
- Nikolasch Franz, Domitian von Millstatt – Erfindung oder Wirklichkeit?, v: *Carinthia I* 191 (2001), str. 103–141.
- Piussi Sandro (a cura di), *XII centenario del Concilio di Cividale (796–1996). Convegno storico-teologico. Atti* (Publicazioni della Deputazione di storia patria per il Friuli 26, Udine 1998).
- Scalon Cesare, Pani Laura (a cura di), *I codici della Biblioteca capitolare di Cividale del Friuli* (Taveruzze-Impruneta-Firenze 1998).
- Scalon Cesare, Il Codex Forojuliensis a San Canzian? / Codex Forojuliensis v Škocijanu ob Soči?, v: Giovanni Toplikar, Sergio Tavano (a cura di / uredila), *I santi Canziani nel XVII centenario del loro martirio / Sveti Kancijani ob 1700-letnici mučeništva* (Fonti e studi per la storia della Venezia Giulia, Ronchi del Legionari 2005), str. 308–335.
- Schmid Karl, Das Zeugnis der Verbrüderungsbücher zur Slawenmission, v: *Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde* 126 (1986), str. 185–205.
- Schwinges Rainer Christoph, Wider Heiden und Dämonen – Mission im Mittelalter, v: Hubert Herkommer, Rainer Christoph Schwinges (Hg.), *Engel, Teufel und Dämonen. Eiblicke in die Geisterwelt des Mittelalters* (Basel 2006), str. 9–32.
- Steigemann Christoph, Kroker Martin, Walter Wolfgang (Hg.), *Credo. Christianisierung Europas im Mittelalter, Band 1: Essays* (Petersberg 2013).
- Stelzer Winfried, *Gelehrtes Recht in Österreich. Von den Anfängen bis zum frühen 14. Jahrhundert* (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 26, Wien-Köln-Graz 1982).
- Svetina Robert, Zur Bedeutung Karantaniens für die Politik der ostfränkischen Karolinger Arnulf »von Kärnten« und Karlmann, v: *Carinthia I* 188 (1998), str. 157–183.
- Škrubej Katja, »Ritus gentis« Slovanov v vzhodnih Alpah. Model rekonstrukcije pravnih razmerij na podlagi najstarejšega jezikovnega gradiva (Ljubljana 2002).
- Štih Peter, Priwina: slawischer Fürst oder fränkischer Graf?, v: Karl Brunner, Brigitte Merta (Hg.), *Ethnogenese und Überlieferung. Angewandte Methoden der Frühmittelalterforschung* (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 31, Wien-München 1994), str. 209–222.
- Štih Peter, Ljudmil Hauptmann in raziskovanje slovenskega srednjega veka, v: Ljudmil Hauptmann, *Nastanek in razvoj Kranjske* (Ljubljana 1999), str. 151–161.
- Štih Peter, Slovenske predstave o slovensko-nemških odnosih v srednjem veku, v: *Studia Historica Slovenica* 1 (2001) str. 313–326.
- Štih Peter, Miti in stereotipi v podobi starejše slovenske nacionalne zgodovine, v: *Mitsko in stereotipno v slovenskem pogledu na zgodovino. Zbornik 33. zborovanja Zveze zgodovinskih društev Slovenije* (Zbirka Zgodovinskega časopisa 32, Ljubljana 2006) str. 25–47.
- Štih Peter, Ustoličevanje koroških vojvod med zgodovino in predstavami: problemi njegovega izročila, razvoja in poteka kot tudi njegovo razumevanje pri Slovencih, v: *Zgodovinski časopis* 66 (2012), str. 306–343.
- Štih Peter, Begegnung, Akkulturation und Integration am Berührungspunkt der romanischen, germanischen und slawischen Welt (v tisku za *Vorträge und Forschungen*).
- Štih Peter, O prvih prejemnikih kraljeve zemlje na Kranjskem. Nekaj zapažanj k listini cesarja Otona III. za freisingškega škofa Abrahama iz leta 989 (D. O. III., št. 58) (v tisku za *Loški razgledi*).

- Tomaschek Johann, Die Legende vom Herzog Domitian, dem »ersten Gründer« von Millstatt, v: *Carinthia I* 190 (2000), str. 143–164.
- Vilfan Sergij, *Rechtsgeschichte der Slowenen bis zum Jahre 1941* (Grazer rechts- und staatswissenschaftliche Studien 21, Graz 1968).
- Vilfan Sergij, Le tradizioni locali e le influenze ecclesiastiche nel matrimonio in Slovenia e nelle regioni vicine, v: *Il matrimonio nella società altomedievale* (Settimane di studio del centro italiano di studi sull'alto medioevo 24, Spoleto 1977), str. 347–396.
- Vilfan Sergij, *Zgodovinska pravotvornost in Slovenci* (Pravna obzorja 5, Ljubljana 1996).
- Wolfram Herwig, Überlegungen zur politischen Situation der Slawen im heutigen Oberösterreich (8.–10. Jahrhundert), v: Kurt Holter (Red.), *Baiern und Slawen in Oberösterreich* (Schriftenreihe des Oberösterreichisches Musealvereins 10, Wels 1980), str. 17–24.
- Wolfram Herwig, *Salzburg, Bayern, Österreich. Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit* (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 31, Wien-München 1995).
- Wolfram Herwig, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Das Weißbuch der salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien. Herausgegeben, übersetzt, kommentiert und um die Epistola Theotmari wie um Gesammelte Schriften zum Thema ergänzt. Dritte, gründlich überarbeitete Auflage* (Dela I. razreda Slovenske akademije znanosti in umetnosti 38 – Zbirka Zgodovinskega časopisa 44, Ljubljana 2013).
- Zagiba Franz, *Das Geistesleben der Slaven im Frühen Mittelalter. Die Anfänge des slavischen Schrifttums auf dem Gebiet des östlichen Mitteleuropa vom 8. bis 10. Jahrhundert* (Wien-Köln-Graz 1971).
- Zagiba Franz, »Krlješ« und »Christe keinâdo« bei der Begrüssung Thietmars als ersten Bischof von Prag im Jahre 1076, v: *Millenium dioeceseos Pragensis 973–1973. Beiträge zur Kirchengeschichte Mitteleuropas im 9.–11. Jahrhundert* (Annales instituti Slavici. Veröffentlichungen des Institutum Salisburgo-Ratisbonense Slavicum 8, Wien-Köln-Graz 1974), str. 119–126.
- Ziemann Daniel, *Vom Wandervolk zur Großmacht. Die Entstehung Bulgariens im frühen Mittelalter (7–9. Jh.)* (Kölner historische Abhandlungen 43, Köln-Weimar-Wien 2007).

ZUSAMMENFASSUNG

Die Integration der Karantanen und anderer Alpenlawen in das fränkisch-ottonische Reich. Einige Beobachtungen

Peter Štih

Die deutsche Fassung dieses Beitrages wurde in *Festschrift für Claudia Fräss-Ehrfeld* (*Carinthia I* 204, Teilband 1, 2014, S. 43–59), veröffentlicht.